

PELLE JÁNOS

„Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban

Márai Sándor, az összetéveszthetetlenül egyéni hangú, nagy író 1945-ben és 1946-ban írt naplójegyzetei közül azok többségét, melyek a „zsidókérdésben” nyilvánítanak véleményt, csak 1989 februári öngyilkossága után adták ki. Reflexiói tükrözik azt a folyamatot, melynek során magyarság többsége néhány hónap leforgása alatt a holokauszt túlélői ellen fordult, és az együttérzést rövid időn belül heves gyűlölet váltotta fel. A feltámadó antiszemitizmusnak számos oka volt a különböző társadalmi csoportokon belül, és a megnyilvánulásai is különböztek.

Márai, aki a Dunakanyarban, Leányfalun vészelté át a főváros ostromát, a „polgári értelmiség” reprezentánsának tartotta magát. Kezdetből fogva nyomasztotta a súlyos veszteségeket szenvedett Magyarország jövőjének bizonytalansága, melyet az idézett elő, hogy a szovjet megszálló csapatokra, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra támaszkodó Magyar Kommunista Párt kezébe vette a végrehajtó hatalmat, és főtítkárá, Rákosi Mátvás politikai befolyásának csak a Kreml ura, Sztálin szabhatott hátrált. A hónapok alatt több százezres tagságúra bővülő MKP olyan félelmetes „tömegpárt” volt, mely titkolta a szándékait és a terveit. Kezdetből fogva titkosszolgálati eszközöket használt a koalíciós partnerei ellen, vezetőségükbe „beépítette” a saját embereit. Ehhez hasonló, totalitáriánus szervezettel még soha nem találkozott a magyar középosztály, illetve értelmiség.

A felvidéki német származású, Hitlert gyűlölő Márai felesége, Matzner Ilona, (Lola) zsidó származású volt, és az író már csak ezért is érzékeny volt az antiszemitizmus minden megnyilvánulására. A sikeres író a Pesti Hírlap szerkesztőségén keresztül kötődött az angolszászokkal kapcsolatot kereső, szervezkedő ellenállási mozgalomhoz. Röpirat a nemzetnevelés ügyében című 1942-ben megjelent munkája miatt, melyben a magyar társadalom szolidaritását, lelki egységét szorgalmazta a háború barbárságával szemben, a nyilas sajtó kíméletlenül támadta, megbélyegezte.

Márai 1945 novemberében publikált 1944-es naplójában élesen bírálta a „csodafegyverben” reménykedő, és a zsidók javaira ácsingózó romlott, műveletlen „keresztény-nemzeti” középosztályt. Kiderül belőle, hogy tudott Auschwitzról és sikertelenül bár, de megpróbálta kimenteni a felesége, Lola 76 éves orvos édesapját a kassai gettóból. Több zsidónak is segített Budapesten rejtékhelyet találni, tartotta bennük a lelket, élelmet vitt nekik.

1944-es naplójában írta: „Az emberekkel nincs mit beszélni. Mint ahogy részegekkel, vagy örültekkel nem lehet vitatkozni, a magyar középosztály megőrült és berúgott a zsidókérdéstől. Az oroszok Körösmezőnél, az angolok és az amerikaiak Pest

fölött, s ez a társadalom eszelősen és tajtékozva nem akar és tud másról beszélni, csak a zsidókról.”¹

Beke Albert, Márai monográfusa azonban ennek kapcsán joggal jegyzi meg: „Ha Márainak kapcsolata lett volna a társadalom más rétegeivel is, akkor tapasztalhatta volna, hogy az antiszemitizmus nem korlátozódik csak a középosztályra.”²

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy 1944-es naplójának egyik decemberi bejegyzésében ezt írta: „...minden tisztességes ember őszintén és forró reménykedéssel várja az oroszokat, a bolsevistákat, akik valóságosan mint felszabadítók érkeznek. Én is így várom az oroszokat.”³

ZSIDÓMENTŐBŐL ANTISZEMITA

De Márai hamar csalódott az új rendszerben, melynek képviselői sorra megtámadták mindazokat, akik a Horthy rendszerben így vagy úgy népszerűvé váltak, közbizalmat élveztek. Ha Kaposváry György polgármestert vagy Nagy János tanítót népbíróság elé állították és meghurcolták, miért tettek volna kivételt a népszerű, akadémiakussá választott íróval? A Szabad Nép decemberi 2-i számában jelent meg Horváth Márton kritikája Márai 1943-ban és 1944-ben írt Naplójáról, melyet a Révai testvérek adták ki. Az egyértelműen náciellenes és a zsidósággal együtt érző kötetről az MKP napilapjában megjelent, sanda és inszINUÁLÓ cikket teljes terjedelmében idézem.

Márai naplója

jelent meg, 500 oldalas hatalmas mű a november végi napokban, amikor leállnak a papírgyárak, az újságok és tankönyvek napi harcot vívnak a megjelenésért. Könyv félezer oldalon: hatalmas tett ez ma és örömmel üdvözlőnk, még ha nem is mai életünkhöz szól, hanem csak távoli szépségek mákonyát hozza, ahogy azt Máraitól megszoktuk... De nem, Márai új könyvének témája éppen 1943 és 1944: ezeréves történelmünk két legsötétebb éve. Ezek a heteken és hónapokon mutatja meg, hogy méltó tud lenni – önmagához. Utazások emlékét és szépségét, a könyvek csendjét állítja maga és a világ közé, amely végpusztulással fenyegette a nemzetet. Legalább ebben akar Goethehez hasonlítani, aki a medencében cikázó halak piros pikkelyében gyönyörködött, miközben a francia forradalom csatazaja odahallatszott Verdun felől.

Ha azt akarta bizonyítani Márai, hogy a nemzet élet-halál harcától előkelően távol tartotta magát, ez nem túlságosan érdekes, és nem tartozik sem ránk, sem az irodalomra: mondhatnánk író és olvasó magánügye, a „mindenkinek gusztusa szerint” elv alapján. Persze, ha ismerjük 1943-ból a Mesternek azokat az írásait, amelyeket nem írásztala rejtektfőjka számára, hanem a Pesti Hírlap százazres példányaiiba írt, akkor mind a távolságtartás, mind az írói előkelőség kevésbé meggyőzővé válik. Vigyázzunk, hogy min-

den golyó az ellenség szívébe találjon! – így üvöltött egy vasárnapi Pesti Hírlap cikkében, úgy, hogy a Magyarság is megirigyelhette volna.

Mindez nem nagyon érdekes és még talán a Petőfit sértegető sorokra is csak úgy válaszolna az ember, hogy mint valami tisztátalan tárgyat tolná arrébb a könyvet, bár ez kétségtelenül már vérmérséklet dolga. Húsz vagy harminc sorban folyamatos csevegő nyelven gyávának, krakélernek és – homoszexuálisnak nevezi Petőfit. S teszi ezt 1943-ban, amikor a szabadságáért és az életéért reszkető nemzet szeme úgy függött a költőn, mint 1849 óta soha. Legnagyobb költőnk és szabadsághősünk az egyetlen, aki túlnőtt az ország határán – s ezentúl, mint magyar politikus és forradalmár is az egész kevesek közül való. Ez az oka annak, hogy száz év után és „a Szabad sajtó jogán” – melyet neki köszönhetünk – még mindig sárba próbálják rántani.

Mindez nem indokolná, hogy szót emeljünk az ügyben. Márai – most is Márai, s ezen nincsen csodálni való. A meglepőbb az, hogy a kritikák most sem kritikák, hanem félnék és hódoló tömjénezések azzal a virtuóz bűvészmutatvánnyal szemben, ami Márai stílusa. Kritikák dicsőítik Márai legújabb könyvét, mit sem törődve azzal, hogy egy röpké ravennai hangulaton, avagy Petőfiről írt ocsmányságokon át rendülnek fel a virtuóz szöfutamok. A kritika meghajtja zászlaját, a könyv szerzőjének polgárjoga van demokráciánkban és irodalmunkban Hiszen nem volt fasiszta, nem volt politikus: általában személyiségét, súlyát és jelentőségét nehéz mással jellemezni, mint negatívumokkal.

De végtére mi is volt hát Márai? Egyfajta késői polgári öntudat hordozója, Krúdy vörös postakocsijának utolsó utasa, avagy inkább a nyugat eltévedt gyermeke, aki mindig kissé zszémbesen néz körül ezen a keleti tájon? Főleg azért nem rokonszenvezik Hitlerrel, mert Chamberlain Angliája miatta semmisült meg. Nem, fasiszta nem volt. Egyik regénye egy álom-Kassán játszódik, amelyet a nem létező shakespeare-i tenger partjára helyez. Acélsisakos hódítók jelennek meg a városban. Az ódon patricius ház ura zsakettet ölt és a város főterén kimért, kulturált és európai hangon tiltakozik az agresszió ellen.

Az elmúlt években a fasiszta áradat közepette, volt írásaiban valami politikai időszerezetlenség, amely majdnem időszerűvé, itt-ott szinte harcossá tette. A polgári gondolatnak a fasizmus alatt időszerezetlen kiadását képviselte, amit finom (nagyon finom) füllel „fasizmus elleni hangnak” lehetett hallani, – vagy képzelni. Mindezt magára hagyva és szépen csinálta nálunk: megvolt a létjogosultsága. Akkor, amikor a fasiszta hadak, az acélsisakosok képviselték nálunk a polgári gondolatot, az ő hangszerelése és értelmezése erről a gondolatról majdnem vonzó lehetett.

Közben azonban a tömegek megütköztek a fasiszta hadakkal. Az acélsisakosokat elnyelte a pokol – s ma ismét találkozunk a finom íróval, akiről most bizonyosodik be, hogy inkább szövetségese, mint ellensége a hadaknak, amelyektől úgy látszik, csak a művészi forrna választotta el, de nem maga a gondolat. Gerince ma megkeményedik, öntudata megnő. A polgári magabiztosság most látszik hőst csinálni belőle, most történik először, hogy a simulékonyosság lehull róla, zsakettben és széttárt karokkal szembefordul a „közhangulattal”, úgy beszél Petőfiről, ahogy soha nem mert sem Windischgrätz és Tisza, sem Horthy és Veessenmayer szólani. Derék kritikussaink – úgy látszik, – nem

hisznek szemüknek, Márai úgy viselkedik, mint Molnár Ferenc finom zsúrfúja, aki csevegésébe trágár szavakat vegyít: senki sem hisz a füleinek, ilyent nem lehet kimondani. Megkérdezzük: efféle dicsőségre és feltűnésre áhítozik Márai?

H. M.

Az „acélszakosok szövetségésének” minősített, „lefaszított” Márai számára világossá vált, hogy a kommunisták mint polgárt, „osztályellenségnek” tekintik, ki akarják iktatni a magyar irodalomból, illetve a közéletből. A kaposvári népügyész, Frank László, ugyanazon a hangon bírálta a volt polgármestert, mint a műveltebb, de ideológiailag elvakult, szintén zsidó származású politikus, Horváth Márton az író.

Továbbra is vezetett naplójában, mely teljességében csak 1992-ben jelent meg nyomtatásban, Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946 címmel, kiolvasható, hogy ekkortól kezdve érzékenyen és kritikusan reagált a „zsidókérdésre”, melyet kortársai többségéhez hasonlóan összekötött az MKP és a politikai rendőrség politikai kampányokba burkolt, gátlástalan manipulációival. Először is felmérte: a kommunisták nem néznek szembe az 1944-es nemzeti tragédiával, nem érdekük az okok feltárása és a pártatlan felelősségre vonás. Ezt mindenekelőtt a holokausz túlélői érzékelték.

„A zsidókban mérhetetlen csalódás; jóvátételt vártak, igazságot. Mindennek nyoma sincs. Mindenki csalódott... de mit reméltek?”⁴

Már ezt megelőzően, 1945 szeptemberében észlelte, hogy a magyar társadalomban feltámadt az antiszemitizmus, melyben az 1944-es lélekmérgezés és az MKP feketézők elleni kampánya egyaránt szerepet játszott.

„Egy kocsmában egy al-ember zsidózni kezd: minden bajnak a deportáltak az okai stb. Elragadtatom magam, leintem. Ez nagy hiba; a zsidókkal éppen elég bajom van, de nem bírom hallgatni, amikor azok, akik e tömeggyilkosságokat elkövették, a megmaradt zsidóság kiirtására uszítanak, de nem szabad kocsmáznom, bort csak odahaza szabad inni, egyáltalán, nem szabad emberek közé menni, olyan helyre, ahol bort isznak. Otromba tanulság, de mindig újra meg kell szívlelni.

Más: mit lehet kezdeni ezzel az égő antiszemitizmussal, mely vadabb, lobogóbb ma, mint volt valaha is? Magamban is érzek dühöket, és csak nagy erővel tudom magam csillapítani. A zsidóknak tudnék-e valamilyen tanácsot adni? Semmiféle tanács nem segít. Végzet ez, el kell viselni.”⁵

Ugyanakkor a már emigrációra készülő Máraira hatott a magyar közvéleményben újra felerősödő zsidógyűlölet. A túlélők iránti együttérzés összefért az előítéletekkel, melyekkel, melyek azt sugallták, hogy a zsidókat bosszúvágy fűti és „üzletet csinálnak a mártíromságból”.

„A szomszédban lakik egy zsidó nő, most házfelügyelőnő; mint egy örült keresi három éves gyermekét, mindenfelé; a gyermeket a nyilasok elhurcolták, s azóta nem került elő... Ha ilyesmit hallok, sok mindent megértek; nem is tudom, hogyan felelnék én ilyesmire? Lehet, hogy gyilkolnék. Amit kevésbé értek, hogy a zsidóság egy része a bosszút korruptséggel kompenzálja. Az a bosszú, melynek értelme, hogy a fe-

Szabolcs Péter

leségem megölték, tehát most elmegyek zsidó alispánnak, vagy külföldi diplomatának, vagy cukrot s íbólok Csehszlovákiába; kevésbé érthető és nem is hat meg.”⁶

„Ma az a közszellem, hogy akit nem süttöttek meg Auschwitzban, annak nincs joga élni, utazni, nincs joga semmihez; ezek helyeslik a B-listát, mert 'a zsidókkal is ugyanez történt', s ha megmondod nekik, hogy amit a zsidókkal csináltak, az aljasság volt, de aljasságot nem lehet igazságtalansággal kiegyenlíteni, akkor reakciós vagy; ezek elárulják meggyilkolt rokonaik és családtagjaik mártíriumát állásért, sápert és koncert; s az egész ország kezd nagyon fáradt lenni ettől a hangtól és ettől a magatartástól.”⁷

„A trauma, a rettenetes ütés, amely a zsidóságot érte, mintha kitaszította volna a zsidókat mindenféle közösségből. Már nem a jóvátétel, nem az igazságtéves, nem is a bosszú az, ami elsőrendűen mozgatja őket, hanem a kiszakadás, elszakadás, különállás. Semmivel nem vállalni közösséget, ami nem zsidó; s ez a belső végső válasz arra, ami történt.”⁸

Bibó István Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című tanulmányában hangsúlyozza, hogy „az antiszemitizmus megmagyarázásának két döntő mozzanata van: a modern arculatot öltő előítélet; és a sorozatos, egymásra halmozódó, megoldatlan társadalmi válságok vagy társadalomfejlődési zavarok.” Mindez azonban kevés az antiszemitizmus megértéséhez. „Mert aki egy kicsit ismeri az antiszemitákat, az tudja, hogy a zsidókról szóló tételeiket az indulat őszinte lobogásában előadott legszemélyesebb tapasztalataikra alapítják, s hiába mondjuk, hogy ezeket előítéletek, érdekek és ködös ideológiák alapján alakítják ki, mert sok jel mutat arra, hogy a helyzet pontosan a fordítottja: éppen bizonyos tapasztalatainknak az indulati intenzitása az, amelyik értelmetlen előítéleteket és ködös ideológiákat elhíttet és”⁹

Ez a szemlélet Márai 1946-os reakcióira is jellemző.

Tanulságos, és emberileg érthető a többi reagálás is az 1946-os eseményekre Márai Naplójában.

„A zsidókat szidják. Minden hivatal tele van velük, mondják, tisztességtelenek a kereskedelemben, erőszakosak, izléstelenek, hangosak és igazságtalanok a sajtóban, a közéletben, a politikában stb... Azt hiszem, nem az a baj, hogy zsidók vannak a hivatalokban, a tőzsdén, a szerkesztőségekben. Az a baj, hogy afféle alzsidók vannak túlságos számban mindenütt, alantas, értéktelen, selejtes emberek. A nagy tragédia a zsidóságot is értékeiben dézsmálta meg – nemcsak a zsidó értékek pusztultak, hanem az értékes zsidók. Az irodalomban elpusztult Szerb Antal, Szomory, Sárközy, Halász Gábor, Hevesi András, s jött helyettük néhány buzgó moszkovita alkalmazott. S mindenfelé ez történt: alzsidók tűntek föl, a letúnt, fasiszta keresztények helyébe. Ezért a sok selejtesség, tisztességtelenség, néhol aljasság.”¹⁰

„A kultuszminisztériumban járok a svájci utazás ügyében... Először életemben járok a kultuszminisztérium épületében. Útlevelet nagyjából csak zsidók kaphatnak, vagy azok sem... Gyanús alakok mászkálnak a szobákban, mindenki miniszteri tanácsos és majdnem mindenki zsidó. Felek és hivatalnokok, mindenki koncot les... Magyarország a teljes szétesés állapotában van. A szakadék a zsidóság és a magyarság

között teljes, mindkét részről. A svábok, akiket kitelepítettek innen, végül talán jól járnak.”¹¹

„Sok arca van mindannak, ami Magyarországon történik mostanában. Történik az, hogy a pánszláv imperializmus az előre küldött zsidó ressentiment élcsapatának segítségével birtokba veszi az országot torzan, kapzsian, de ténylegesen. Ez is igaz. Csak az nem igaz, hogy valamilyen új eszmei áramlat van kialakulóban; a magyar tömegek lelkében nem történik semmi.”¹²

„A zsidók a bolsevizmusban egyféle büntető expedíciót látnak mindennel és mindenkivel szemben, ami és aki nem zsidó. Akkor is annak látják, ha meggyőződésük, hogy a bolsevizmus ellenkezik egyéni érdekeikkel.”¹³

„A zsidóság – tragikus tévedéssel – a bolsevizmuson át vesz elégtételt magának az elszenvedett sérelmekért. Ennél esztelenebb kárpótlási módot nem választhattak. De amikor senki nem tanult semmit, miért tanultak volna a zsidók?”¹⁴

Erős Ferenc pszichológus rávilágított arra, hogy miért reagált sorozatosan antiszemita megjegyzésekkel egy 1944-ben a zsidókkal együtt érző, náciellenes, de meggyőződéses antikommunista író mindarra, amit 1946 folyamán tapasztalt.

Ami „az előítéletek és a megismerés viszonyát illeti, közhelyként hangzik, hogy mindenkinek vannak előítéletei, hogy az előítéletek hozzátartoznak az emberi természethez, s hogy éppen ezért egy előítéletmentes világ ábrándja a legnaivabb utópiák közé tartozik. Való igaz: az emberi megismerés sajátosságaiból fakad, hogy általánosításaink kiindulópontjai gyakran hamisak, a világ, s különösképpen a társas világ jelenségeit, eseményeit, folyamatait hajlamosak vagyunk egysíkúan, sztereotip módon, igazi ismeretek, valóságos tapasztalatok nélkül megítélni. Hajlamosak vagyunk különféle szándékokat tulajdonítani másoknak – s különösképpen így van ez, ha azok az egyének és csoportok, akikről véleményt nyilvánítunk, nagyon ’mások’, más nyelvet beszélnek, más szokásaik vannak, más kultúrához tartoznak, a mieinktől eltérő értéket vallanak, vagy egyszerűen csak viselkedésük vagy külső megjelenésük, testi jegyeik okán különböznek saját csoportunktól. A szociálpszichológia sok ismeretet halmozott fel azzal kapcsolatban, hogy miképpen rendezzük kategóriákba a társas világot, hogyan teszünk kategorikus különbséget ’mi’ és ’ők’ közé.”¹⁵

KÉT LEFOGLALT RÖPIRAT

Milyen indulatok fűtötték 1946 nyarán a „spekuláns, feketéző zsidók” ellen tüntető miskolci munkásokat, milyen követeléseket fogalmaztak volna meg a nevükben? Milyen álláspontra helyezkedtek volna a képviselőletükben fellépő politikusok? Mint a miskolci lincselésekre reagáló nemzetgyűlési vitából kitűnik, az ellenzék visszafogottan reagált. Képviselői ugyan 1946 augusztus elsején felvetették, hogy a belügyminiszternek, Rajk Lászlónak le kellene mondanania, ami a koalíciós időkben példátlanul merész követelés volt, sem addig, sem azután nem fordult elő. De sem a Magyar Szabadság Párt, sem pedig a Független Kisgazdapárt nem merészkedett odáig, hogy fel-

tárja és elítélje a Magyar Kommunista Párt 1944. december vége óta folytatott, Moszkvából irányított politikáját. Ez a többpárti demokrácia kulisszái mögött kezdettől fogva a diktatúra megalapozására irányult, amihez a kommunisták gátlástalanul igénybe vették az irányításuk alatt álló Belügyminisztérium, a népbíróóságok és a politikai rendőrség közreműködését. Ezeknek a szervezeteknek a működtetésében a munkaszolgálatból megszökött és a deportálásból visszatért magyar zsidók részt vettek, a terrorért felelősséget viseltek.

Érthető, hogy a tömegek jelentős része, még az MKP szimpatizánsai is azonosították a zsidósággal a Rákosi Mátyás vezette pártot és a Péter Gábor irányítása alatt álló politikai rendőrséget. A magyar társadalom a második világháborút lezáró békekötés, és a szovjet megszálló csapatok kivonása, Magyarország függetlenségének visszanyerése és a Sztálinnak való teljes kiszolgáltatottság felszámolása után minimális célnak tekintette a pártvezetés lecserélését, felváltását egy „nemzeti kommunista” garnitúrával, melynek a reprezentánsa 1953 után Nagy Imre lett. A kommunizmushoz kötődő illúziók és a holokauszt után feltámadt antiszemitizmus egyaránt tükröződnek azokban a sokszorosított felhívásokban, melyeket 1946 júliusában, a kunmadarasi pogrom után, de még miskolci lincselések előtt fogalmaztak a Rákosival szembenálló „nemzeti kommunisták”, a „reakciós kiscgazdák” segítségével és támogatásával. A röpiratokat nem Miskolcon, hanem Budapesten írták, de sok tekintetben kifejezik nemcsak a borsodi vasmunkások és bányászok, de széles tömegek felfogását a „zsidó kommunizmusról”. Csak szűk körben hatottak, kevesen olvasták őket. A politikai rendőrség 1946. augusztus 16-án foglalta le a rölapokat, azok soha nem jutottak a címzettekhez.

A két, hosszabb rölap szerzője, illetve előállítói részt vettek az antifasiszta ellenállásban. 1944-45-ben tagjai voltak az illegális kommunista párt Weissshaus Aladár-féle frakciójának, illetve a Magyar Közösségnek és Bajcsy-Zsilinszky Endréhez kötődtek. A szövegeket a „frakciós” kommunista Benke Miklós fogalmazta és a Magyar Közösség vezérkarához tartozó Péter Endre intézte el, hogy a Parasztszövetség gépein sokszorosítsák őket. A terjesztők közé tartozott dr. Csomóss Miklós, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Bibó István barátja, előállításához pedig pénzt adott Dudás József, aki az 1944 októberében a Sztálintól fegyverszünetet kérő delegáció tagja, majd 1956-ban az egyik felkelő csoport parancsnoka volt. Weissshaus „nemzeti kommunista” mozgalmaival Arany Bálint és a Magyar Közösség több vezetője is kapcsolatban állt. Donáth György személyes barátja volt Weissshausnak. „A weissshausisták azt hitték, hogy Rajk László körül magyar érzelmű Rákosi-ellenfelek csoportosulnak, és az 1946-os pártkongresszus előtt, annak befolyásolása kívánták terjeszteni a rölapokat.”¹⁶

A néhány száz példányban készült két rölap közül az elsőt a zsidó vezetőkhez, mindenekelőtt Stöckler Lajoshoz, Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnökéhez akarták eljuttatni. A második címzettjei a Társadalmi Megbékélési Tanács nevű szer-

vezet, a nemzetgyűlési képviselők, valamint a kormány miniszterei voltak. Az írások szerzője a „harmadik út” megvalósítását szorgalmazta Magyarországon a politikai döntéshozók számára. Javasolta, hogy a kommunisták a szovjet csapatok kivonulása után azon nyomban szakítsanak a Rákosi-féle vezetéssel, és szervezzenek „nemzeti alapon álló”, zsidómentes pártot. Erre utal, hogy a második röpiratot a formálisan soha meg nem alakult „Kommunista Magyarok Szövetsége” jegyezte.

A kordokumentumnak számító szövegeket Ungváry Krisztián közölte a 2000 című folyóirat 2002/5-ös számában. A Magyar Közösség 1947-es perében nem használták fel őket. Kitérnek belőlük, hogy a kunmadarasi pogrom után, de még a miskolci lincselések előtt születtek. Tragikus társadalmi hangulatot tükröznek, utalnak a nemrég lezajlott eseményekre. Jelzik, hogy az 1944-45-ös tragédia tanulságait még sem a kisgazdák, sem pedig a „nemzeti kommunisták” nem tudták levonni, s számos tekintetben foglyai maradtak a két világháború között kialakult zsidóellenes nézeteiknek. Mind a két röpirat súlyosan előítéletes, „kollektív áldozatiságot” és beszűkült tudatállapotot tükröz. Érződik szerzőjük szándéka, hogy a frusztrált tömegek elfojtott agresszív késztetéseit felszabadítsa és a zsidók ellen fordítsa.

I.

Őszinte magyar szó a zsidósághoz!

Az igazi demokrácia fokmérője a szabaddá tett gondolatmozgás, a demokráciának álcázott önkényuralom, amely a Ti mindenhatóságokat testesíti meg, nem bírja a szabad kritika napfényét, s ez a körülmény kényszerít arra, hogy egyelőre a „hátatok mögül” intézzük a néhány őszinte magyar szót hozzátok.

Béke, stabil pénz, mindezek megrázó erejű problémái a magyar népnek, de van egy olyan kérdés is, amely már-már általános néplázadás kirobbanásáig feszíti a közhangulatot, ez pedig: a zsidókérdés. Ostobaság volna kendőzni a rideg tényállást, antiszemitizmus van az országban, lecsillapíthatatlan, napról napra dagadó antiszemitizmus.

És Ti, akik úgy néztek fel ötezer éves bölcseségekre, mint Napóleon a piramisokra, csodálatos érzéketlenséggel nem akarjátok észrevenni ennek az antiszemitizmusnak önmagatokban rejlő okait. Bámulatosan kerülitek az önmagatokkal való szembenézést, a legszerényebb önvizsgálatra sem vagytok hajlamosak, helyette azt mondjátok, hogy elvadult, állatias faj vagyunk, gyógyíthatatlan barbárok, akik még nem értünk meg a demokrácia áldásaira. Ha körülnéztek a világon, azt kell látnotok, hogy mindenütt baj van veletek, de az önismeret bátorsága nem tartozik erényeitek közé.

Mert mi történt? Amikor megtértetek rettenetes sorsotok völgyeiből, legkisebb jelét sem mutattátok, hogy kálváriátok egyben a magába szállás iskolája lett volna. Szenvedések pokla belső újjászületések forrása kellett volna legyen, új szövetségekötés annak a népnek fájdalmas sorsával, amelynek közösségébe elni visszatértetek.

És mit tettetek? Ahelyett hogy megkerestétek volna annak a magyarságnak a kezét, amelyet a fasiszta bestializmus szintén a szakadékba taszított, megrohantátok s hallatlan politikai korlátoltsággal úgyszólván kizárólagos birtokotokba vettétek az országot. A zsarnokság történetében egyedülálló színjátékot varázsoltatok elő: Ti, alig 200 ezrenyi

jövevény kisebbség uralmatok alá törtétek a kilencmilliónyi magyar őslakosságot! Megszálltátok az egész államhatalmat, s ahonnan a legláztóbb visszaélést gyakoroltátok, mindenekelőtt a politikai rendészetet vettétek birtokotokba. Az itt összesereglett s rendőrtisztekké transzformálódott derék borügynökök, bárzongoristák s hasonszőrűek tartják rettegésben a magyarságot. Botor hatalomvágy és uniformisláz ejtett rabságba benneteket és nemcsak a sarki fűszeres kötött sarkantyút, de még bölcs rabbitok is szerzett egy tábornoki uniformist. Csodálkoztok hát, hogy antiszemitizmus van?

S akiknek rendőr ezredesi gúnya nem jutott, azok rávetették magukat e szerencsétlen ország gazdasági életére. Bámulatos gyorsan újjáépítettétek magatokat. Ördögös gyorsasággal kisajátítottátok a legjobb lakásokat, ami jobb falat akad még az országban, az a ti asztalotokra varázsolódik, ami arany, valuta, érték maradt még az országban, az mind a Ti kezetekben halmozódik fel. Kihívó cinizmussal mentek el a magyar nép végtelen nyomora mellett, s azt mondjátok, hogy sokat szenvedtetek és jussotok van a farsanghoz, egy kis jóvátételhez. Arra nem gondoltok, hogy a harcterekre hurcolt magyarok százezrei pusztultak el, s arra sem gondoltok, hogy hány magyar hazafit gyötörtek halálra a nyilasok, akik közül nem egy éppen a Ti védelmetekben áldozta életét. És arra sem emlékeztek már, hogy alig volt valamirevaló magyar család, aki halálos veszedelmek árán ne dugdosott, vagy valamiképp ne segített volna benneteket. És nézzétek az utcán kolduló hadifoglyainkat, rokkantjainkat, és nézzétek éhes rongyos egész népünket – ők viselik, és nem Ti e háború minden idegtépő bójtját. De mi nem panaszkodhatunk, mert ma csak a Ti fájdalomtok divat. És csodálkoztok, hogy van antiszemitizmus?

Azt mondjátok, hogy a demokráciát véditek. De ez is csak áltató képmutatás, mert valójában a demokrácia s a velejáró szociális fejlődés nem a Ti ügyetek. Ti az elmúlt liberális világban mérhetetlenül meggyarapodtatok. Ez a demokrácia a magyar proletármilliók ügye, bízzátok csak ennek védelmét a múlt rendszerekben általatos is csak kihasznált munkás- és paraszttömegekre.

A magyarság józan többsége nem akar több Orgoványt és Kunmadarast. Keressük veletek a békés együttélés, vagy ha ez nem megy, a békés elválás útjait. Nemes haragtokban azt mondjátok, hogy nem vesztek részt az újjáépítésben, hanem kivándoroltok. Sajnos ezt az ijesztgetést nem tudjuk komolyan venni, mert még egyetlen ország sem jelentkezett befogadásotokra. Kitelepülésetek nehéz nemzetközi probléma, amelynek megoldására ki tudja mikor fog sor kerülni. Egyetlen realitás, hogy egyelőre itt kell élnetek. De oly iszonytatóan provokatív a magatartásotok, ha gyorsan és önként nem csináltok egy alapos visszavonulást, megfékezhetetlen tömegfelkelésbe kergetitek az országot.

És mit kell tennetek? Szültetek ugyan valami megbékélési tanácsot, összefogdoszatok néhány Parragi-féle műmagyart, akiknek eszük ágában sincs, hogy megmondják Nektek az igazat, aztán oldalatosok felől ott vannak a Zsolt Béla-féle szofisták, akiknek inyüek szintén nem szokott a becsületes önismeret és tárgyilagosság sós kenyerehez. E jól táplált farizeus zsidók és állbumánus lakájmagyarok sohse fognak itt semmiféle megbékélést valóssággá tenni. Mi ezek helyett a reális ítéletű, a termelő munkában becsületes kenyeret kereső zsidósághoz fordulunk azzal a kéréssel, hogy az elrugaszkodott zsidók észre téri-

tésére haladéktalanul a legszélesebb körű propagandamunkába fogjon. Alakítsátok meg mondjuk a „Józan eszű Zsidók Szövetségét” és szólítsátok fel minden exponált közállásban levő zsidót, hogy a magyarsággal való megbékélés szent ügyéért állását önként és azonnal hagyja el. Magatok bélyegezzétek meg a tekerő, siber, munkakerülő fajtabelikeket. Ti hirdessétek szüntelenül, hogy a ragadozás, az élőködés becstelen és hazaáruló dolog, amely méltán váltja ki a magyarság felháborodását. Ha itt akartok élni, végre számolnotok kell azzal, hogy az újjáépítés nem a kávéházakban s a mulatókban, hanem a gyárakban, a bányákban s a mezőkön folyik. Nektek kell rámutatnotok, hogy amíg messze elkerülitek a nehezebb munkafajokat, addig mindig izzani fog az antiszemitizmus. Flancos, hivalkodó nőiteket intsetek szerénységre, s bárgyú, denunciáns hitsorsosaitoknak, akik hatalmi örületükben minduntalan az Andrássy út 60-nal fenyegetődznek, magatok tapasszátok be a száját. Dúsan élő zsidók sem restellik nap mint nap elhalászni a külföld adományait, s vajon ebelyett nem volna-e okosabb, ha versenyeznétek abban, hogy bő falatjaitokat megosztanátok az éhségtől szédelő magyar munkáscsaládokkal?

A politikai élet irányításában túlméretezett igényeiteket is le kell építenetek, mert több mint gyermeki naivitás, azt hinni, hogy sokáig fenntartható oly helyzet, amelyben a magyarság politikai irányításának jogát Ti bitorolhatjátok. A magyar munkásság magyar vezetőket akar és a Ti feladatotok, hogy e tekintetben a pártzsidókat is józanabb belátásra eszméltessétek. Hát ezek volnának a megbékélés útjai.

Értelmes, Becsületes, Magyar Zsidók! Bármily kevesen vagytok, Nektek kell elindítanotok a tisztulás folyamatát! Hatalmas, az egész zsidó magatartást átformáló munkához kell fognotok. Bármily nehéz feladat ez, vállalnotok kell, ha békés nyugalomban akartok élni, ha azt akarjátok, hogy végképp lecsillapodjék a magatartásotok által kiváltott vészes indulatok.

Ezt izeni nektek a magyar nép.

Az Őszinte szó a magyar zsidósághoz! című, illegális terjesztésre szánt röpiratban szó esik az 1946 júliusában ülésező „Társadalmi Megbékélési Tanácsról” melynek első üléséről Márai Sándor is beszámolt naplójában. (A szövegben szereplő H. főrabbi Hevesi Ferenc volt, Hevesi Simon fia, akit Tildy Zoltán köztársasági elnök tábori főrabbinak nevezett ki, majd 1946 végén elhagyta Magyarországot.)

„A parlamentben gyülekeztünk. A tanácsteremben öreg úr elnököl – állítólag Apponyi gróf természetes fia – rokonszenves, sima, ravasz öreg magyar, diplomata képességekkel, kicsit filozófalgató magyar úr-típus. H. főrabbi, tábornoki egyenruhában, egy tábori püspök s mások, civilek gyűltek itt össze; sok zsidó, néhány keresztény, aki akarja a társadalmi megbékélést, a békét keresztények és zsidók között... A magyar hadsereg most már jórészt csak ilyen lovasított, egyenruhás rabbikból, karpaszományos, gépesített plébánosokból áll; s ez nem is a legrosszabb, ami a magyar hadsereggel történhetett.

Az ülés azzal kezdődik, hogy a zsidók hevesen összevesznek; az orthodoxok és a cionisták keserűen szidják H. főrabbit – a tábornokot – s egyáltalán minden zsidót,

aki asszimiláns, tehát békét akar, nem akar kivándorolni stb. A rabbi tábornok keserű méltósággal felel és fogadkozik, hogy 'lesznek még egyszer választások'. Mikor a zsidók kivesszekedtek magukat, egy katolikus pap beszámol vidéki útján szerzett tapasztalatairól, az antiszemitizmus okairól... Egy orthodox öreg – bibliai alak, ótestamentumi zsidó, fehér szakállal, olyan szemet-szemért zsidó – közbemordul, hogy nem az antiszemitizmus okait kell kutatni, hanem egyszerűen fel kell akasztani az antiszemitákat – tehát az ország lakosságának négyötödét – s akkor rend lesz. A református püspök, Ravasz csendesen megjegyzi, hogy az akasztófa propagálása talán mégsem lehet a Társadalmi Megbékélés Tanácsának főadata. A zsidók morognak... Az ülés során újabb szelíd vihar tör ki a zsidók és a keresztények között; mikor a mártír-temetők, a nyilasok által meggyilkolt emberek tömegsírjának kegyeletéről esik szó. A zsidó tábornok-rabbi bejelenti, hogy a zsidó vallás magáénak tekinti a zsidót akkor is, ha megkeresztelkedett; a keresztény papok tiltakoznak, mert aki keresztény, az keresztény... Az ótestamentumi öreg zsidó felháborodottan mondja, hogy aki kényszer hatására keresztelkedett meg, annak a kereszténysége nem számít. Így telt el a társadalmi megbékélés céljából egybehívott tanács első délutánja.”¹⁷

A politikai rendőrség által lefoglalt másik röpirat szerzője a megújihodott kommunista párttól várta az 1946 júliusában annyira égető „zsidókérdés” megoldását.

II.

Magyarok! Kommunisták! Elvtársak!

Hazánk válságos sorsa, kátyúba jutott demokráciánk s mindenekelőtt a letaszított bűnös rendszer felelédésének veszélye új szabadságharcra hív Benneteket. A szövetségesek és elsősorban a szovjetnépek dicsőséges harcai elsöpörték a Horthy-rendszer s a nyilas hibbantak betyárvilágát, de a magyar élet szabadabb lélegzetvétele mégis illúzióvá vált, mert a felszámolt népnéző múlt nyomában új zsarnokság született.

Kiosztottuk a földet, a nép kezébe adtuk a törvényhozó hatalmat, megvalósítottuk az állami élet legfejlettebb formáját: a köztársaságot, de a magyarság lelkét a demokrácia nagy ajándékai mellett mégsem a szabadság fölött érzett természetes öröm, hanem a keserű kiábrándulás s a szorongó bizonytalanság érzetei töltik el. A végzetes hiba akkor történt, amikor a felszabadulás pillanatában a magyarság letargiája lehetővé tette, hogy a bosszúra szomjas zsidóság a maga mindenható politikai és gazdasági hatalmát beleépíthesse a demokrácia épületébe.

Kizárólagos monopóliumként kezükbe vették a rendőri hatalmat, fasisztának bélyegeznek és elhurcolnak mindenkit, aki a legenyhébb formában is tiltakozik üzelmeik ellen. Úgy megszállták a közhatalom minden pozícióját, annyira úrrá lettek az egész államgépezeten, mintha nekünk magyaroknak többé már semmi közünk sem volna ehhez az országhoz.

Kommunisták! Magyarok! Elvtársak! A zsidóság minden józan ész és minden demokratikus elvet megcsúfoló hatalmi örülete végveszéllyel fenyegeti a keserves áldozatokkal megszerzett demokráciánkat! Ahelyett, hogy a megértést, megegyezést útját keresték

Bedő Sándor

volna a túlnyomó többségében nemcsak demokratikus, de a mélyebb szociális átalakulás után is vágódó magyarsággal, amely éppen úgy megszenvedette a fasiszta gazemberek rémuralmának, miként ők, nekiestek hogy bosszújukat töltsék és sérelmeikre jóvátételként önmagukat felülmúló szenvedéllyel fogtak a harácsoláshoz. Nem elég, hogy egész gazdasági életünk prédájukká lett, de elvakult mohóságukban még a külföldi ajándékokat sem átallják elhalászni a meztelen s fakírrá aszott munkáscsaládok előtt.

Ezzel nemcsak azt idézték elő, hogy az antiszemitizmus általános közhangulat lett, hanem lerombolták a hitelét a demokráciának is, amelyben a magyarság a zsidóuralom táptalaját látja. A reakció éppen a zsidók politikai és gazdasági terrorjából meríti leghatásosabb érveit. Így a zsidó magatartás által kiváltott közhangulat döntő jelentőségű a munkásság jövője szempontjából is. A közelgő békével kivonuló szovjet csapatok már nem lehetnek a magyar demokrácia közvetlen védelmezői, s ez a fordulat azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a az antiszemitizmus álarcában előlopakodnak a régi munkásságú rendszer urai, s akkor befellegzett itt minden demokratikus és szociális fejlődésnek.

Mi kommunisták és magyarok nem nézhetjük tétlenül a szükségszerűen elkövetkező fejleményeket. A zsidóság a maga uralmát a magyar munkásszervezetekre támaszkodva gyakorolja. A zsidókérdés tehát a magyar demokrácia, a magyar munkásosztály jövőjének kérdése is. E kérdés megoldásában nemcsak távol tartjuk magunktól minden terrorisztikus lépést, hanem ellene is szegülnünk minden ilyen kísérletnek, ami csak a magyar munkásság becsületét és demokratikus gondolkodását bélyegezné meg. A kérdés megoldásának reális útjai vannak: minden élősdiséget kizáró drákói gazdasági rendszabályok, vagy ha a zsidóságnak jobban tetszik, az Egyesült Nemzeteken keresztül megoldott kitelepítésük saját hazájukba. Tudjuk, vannak a dolgozó magyarsághoz hasonló életsorsú, becsületes termelő munkából élő zsidók is, ezekkel szívesen dolgozunk együtt.

Ami pedig politikai egyeduralmukat illeti, itt a tisztulást nekünk, kommunista magyaroknak kell elindítanunk, mert nem minden ok nélkül bennünket tart az ország közvéleménye a zsidóuralom első számú kiszolgálóinak. S az a fordulat, amely véget vet zsarnokságainak, egyszerre fog bennünket is sújtani. El kell tehát választanunk a Kommunista Pártot a zsidóságtól, hogy megmenthessük a dolgozók hatalmas politikai szervezetét a felbomlástól.

Kommunista Magyarok! Elvtársak! A kommunista magyarok pártjának hazánk szociális építése terén történelmi hivatása van! Fennmaradásától függ, hogy ne süllyedhessünk vissza a múltba, hogy továbbhaladjunk a szociális fejlődés útján. A megtisztult és megújított párt nem lesz többé idegen a magyar nép előtt, mert az ország elsőprő többsége az igaz demokrácia s a gyökeres szociális haladás mellett van. De a haladás vezetésében történelmi hivatását a párt csak úgy teljesítheti, ha magyar talajba gyökereztetik, ha nemzeti érdekeink bátor harcosává tesszük, ha keresztülvisszük, hogy a mostani vezetők helyét a párt legfelső és legalsó szervezeteiben mindenütt a magyar kommunista munkásság és értelmiség elitje foglalja el.

Ránk, magyar kommunistákra felmérhetetlen jelentőségű küldetés vár. Nekünk kell visszaadni az ország lelki egyensúlyát, nekünk kell az állatian elfajult ragadozó ösztönök helyébe tennünk az egymásért való becsületes munka akarátát. Bosszú, gyűlölet, terror

nélküli társadalom eléréseért kell harcolnunk, mert csak ez lehet a mi eszméink hódító útja. Csak így remélhetjük, hogy soraink megsűrűsödnek, csak így biztosíthatjuk, hogy a munkásság szava, egybeforrva a milliós paraszti szegénységgel és progresszív értelmiséggel, döntő és megbecsült lesz szerencsétlen hazánk jövő sorsának alakításában.

Kommunista Magyarok! Elérkezett a cselekvés Órája! Követeljétek, hogy magyar kommunisták vegyék át a szervezet vezetését! Rajtatok áll, hogy megsemmisül-e a kommunista párt, avagy az egész magyar élet áldásos fejlődésének világító tornya lesz.

Éljen a Megújbodott Magyar Kommunista Párt!

Éljen a munkások, parasztok, értelmiségiek közös, vállvetett munkájával újjászülető szociális Magyarország!

Szabadság!

Kommunista Magyarok Szövetsége

ZSIDÓ VISSZHANG

Az 1946-os miskolci lincselés, és a „felvezető” antiszemita kampányok hatására félelem vett erőt a kisebb településeken élő zsidókon. Ezt tükrözi egy Jánoshalmáról érkezett, 1946. augusztus ötödikén kelt levél, melyet a Magyar Izraeliták Országos Irodájába, Stöckler Lajos elnöknek címeztek. Szövegét a miskolci lincselések „zsidó visszhangjaként” közlöm.¹⁸

Elnök úr!

Ön vezette a küldöttségeket – a miskolci tragikus ügyben – a Miniszterelnök elé. Önt tartom tehát a magyar zsidóság mai vezérének. Ezért intézem a soraimat Önhöz, Elnök úr!

Sajnos, úgy a miskolci, mind a számos azt megelőző esetek bizonyítják, hogy a zsidókat úgy a kispazda, mint a munkáspártok egyaránt gyűlölik. Az egyik félnél azt hangoztatják és plakatirozzák: „Halál a kommunistákra, halál a zsidókra!”. A másik félnél meg: „Halál a kispazdákra, halál a zsidókra!”

A zsidókat mind, mind gyűlöli, s kész azokat mind egy szálig kiirtani, akár bűnös, akár ártatlan az. Már most a kérdés az: van-e aki a zsidókat megvédi? Ugyebár – mint már sajnos tapasztalatból tudjuk – nincs. A nagy kérdés tehát: mitévők legyünk? Hagyjuk magunkat bárány módra leöletni, legyilkolni, agyonveretni? Ugyebár nem! Tehát mit?! Erre akarok felelni.

Nézetem szerint nincs más lehetőség, mint hogy a megszálló csapatok védelmébe helyezzük magunkat. Ezt kérni kell tőlük. Itt már – vagyis Magyarországon – zsidónak élni nem lehet. Evvel remélem tisztában vannak a zsidók. Tehát innen el! Ki kell vándorolnunk. Engedje ki az orosz katonai hatóság a zsidókat az országból. Ne kelljen azoknak illegálisan innen kijutniuk. S míg a kivándorlás tart – s az, tekintve a palesztinai helyzetet, elhúzódhat 1-2 évig is –, addigra tartsa a Vörös Hadsereg megszállva az or-

szágot a mi megvédésünk szempontjából. Ezt a lépésünket előzőleg a magyar kormány tudomására kell hozni azzal a hozzátoldással: ők vagy nem akarnak, vagy nem tudnak minket megvédeni. Elnök úr, ne hagyja magát ezen akciótól senkitől sem eltántorítani. De a magyar kormánytól sem. Ígéretükben bízni nem szabad, mivel hatalmuk nincs. Karhatalmuk – amint tapasztalhattuk – megbízhatatlan. Sőt, féltő, ha az oroszok elhagyják az országot, a karhatalom is ellenünk, zsidók ellen fordítja a fegyverét. S akkor az a kis maradék zsidóság is elpusztul mind egy szálig.

Ezt összetett kézzel, birka türelemmel bevárunk nem szabad.

Sokat, sokat gondolkozom tragikus zsidó helyzetünkön, de más megoldást, mint kérni a megszálló csapatok védelmét – nem tudok.

Hittestvéri üdvözléssel, kész híve

*Reinhardt Mór
Jánosbalma*

Az 1946 folyamán országszerte érezhető, vérvadás gyökerű zsidógyűlölet, mely tragikus módon robbant ki Kunmadarason, majd Miskolcon, csak az egyik, de távolról sem jelentéktelen ok volt a számos közül, mely felerősítette a holokausztot túlélő magyar zsidóság kivándorlását. A túlélők számát 1945 végén 195 ezerre becsülték, ebből 144 ezer tartózkodott Budapesten. Arányait tekintve a fővárosi zsidó lakosság 50, míg a vidéki 75 százaléka esett áldozatul a népirtásnak. Egy 1945 végén végzett felmérés szerint a magyar zsidók harmada úgy vélte, hogy el kell hagynia az országot. 32 000 fő készült Palesztinába, de sokan vágytak a tengerentúlra is.

A magyarországi zsidó szervezetek vezetői a londoni zsidó konferenciára készülődve 1946. február 6-án megbeszélést tartottak. Általánosságban úgy vélték, hogy „a zsidóság döntő többsége a kivándorlás mellett fog dönteni, ha nem politikai, akkor lelki okok miatt. A fiatalok nem akarnak a halottak árnyékában élni.” Az események azonban rácafoltak a vezetők borúlátó jövőképre. A többi közép-kelet-európai országhoz viszonyítva a magyarországi zsidóság közel sem mutatott akkora elszántságot a kivándorlásra, mint ahogy azt várták.

A felszabadulás után a visszatért zsidók közül viszonylag kevesen hagyták el azonnal az országot. Végül 1945-ben és 1946-ban csak 15-17 ezer fő indult Palesztinába. A zsidók többsége azonban ekkor még Magyarországon maradt. 1945 nyarán az ország területén összesen 84 kongresszusi/neológ hitközség működött, vagy alakult meg újra. A koncentrációs táborokból hazatért vidéki zsidók 1946-ra további mintegy 120 hitközséget állítottak fel, még ha nem is korábbi lélekszámmal: közülük alig 25-nek a tagsága haladta meg a 250 főt.

Elsősorban ez a vidéki, a deportálásból és a munkaszolgálatból visszatért zsidóság találkozott a politikai válság, a nyomor és az infláció viszonyai között a számára fel-foghatatlanul intenzív zsidógyűlölettel. Ennek okai között a megtaláljuk a visszakövetelt javak körüli konfliktusokat, a kommunisták által indított, spekulánsok és feketézők ellen indított antiszemita kampányt és a felszín alatt lappangó, még a nyi-

lasok által felszított vérvadás hiedelmeket is. Egy volt rendőr, korabeli tanúként így emlékezett vissza a helyzetre: „Rejtély marad előttem a szabolcsi, jórészt szegényparasztnak akkori gyűlölethulláma a falujukba visszaszivárgó, sokat szenvedett zsidók ellen.... Itt már 1946 első hónapjaiban elszabadult a pokol. Megindultak a népitéletek, amelyek elsősorban a baloldali elemek, a kommunisták, az elhurcolásból alig visszatért zsidók és a rendőrség ellen irányultak. Tömeggyűléseken a felizgatott parasztnak népitéletszerűen kiűzték az egyes falvakból a nemkívánatosnak bélyegzett, szerencsétlen embereket.’ Magyarországon az elbutított, a létminimum határán tengődő falusi és városi szegénység nem volt érett a demokrácia gyakorlására. Ezért volt különleges felelőssége annak a pártnak, mely a tömegindulatokat politikai céljai szolgálataiba kívánta állítani.”¹⁹

A vallásos, vidéki zsidók túlnyomó többsége szembesült azzal, hogy az anyagi kárpótlás elmaradása és az új viszonyok miatt képtelenek folytatni a deportálás előtt végzett mesterségüket, ugyanakkor érezték, hogy a kisebb településeken ellenségesen fogadják őket. Ebben a helyzetben szánta rá magát egy részük, hogy kivándorol, másik részük pedig, hogy az asszimiláció központjába, Budapestre költözik. A fővárosban a hagyományos, vérvadás zsidógyűlöletnek sohasem voltak olyan mély gyökerei, mint vidéken, különösen az Alföldön. 1945 és 1948 között mintegy ötvenezren döntöttek úgy, hogy elhagyják Magyarországot. „A falusi zsidóság létszáma különösen drámai módon csökkent: az 1949. évi népszámlálás szerint a zsidó népességnek már csak kevesebb, mint 15 százaléka élt falun. A következő években az orthodox falusi zsidóság fogyott el a leggyorsabban. Kiterjedt családok, csoportok, egész közösségek alijáztak. A kisebb-nagyobb vidéki városokban sem sokan maradtak. A magyarországi zsidó népesség a holokauszt után nagyjából már véglegesen városi lett, nagyjából neológ háttérrel, és nagy volt benne a szekularizáltak aránya.”²⁰

FORRADALMI EPILÓGUS

Az, ami 1956. október 26-án történt Miskolcon, a Zsolcai kapunál, az 1946. július 30-i és augusztus elsejei, lincselésbe torkolló tüntetések tragikus epilógusának tekinthető. A események azt bizonyították, hogy a lincselések, bár nem beszéltek róluk, elevenen éltek a tömeg tudatalattijában. Pedig a világ időközben teljesen átalakult. Rákosi Mátyás vezetésével kiépült az egypártrendszer, a „népi demokrácia”. A rendszer „feszített tervgazdálkodást” és kíméletlen terrort hozott Miskolcra is, majd mikor az utóbbi meggyengült, kirobbant a forradalom. Ez Miskolcon, mint ismeretes, az 1949-ben alapított, Rákosi Mátyás nevét viselő Nehézipari Egyetemen kezdődött, a diákok október 22-i gyűlésével, és egészen a második szovjet intervencióig, november 4-ig tartott.

A városközpontban végbement spontán lincselésnek kevés közük volt az egyetemisták forradalmához. Inkább azt a pszichológiai megállapítást igazolta, hogy „az elfojtott visszatér”.

Mind az 1946. július 30-i és augusztus elsejei, mind az 1956. október 26-i eseményekben kulcsfontosságú szerepet játszott a hatóságok, illetve a rendfenntartó erők elbizonytalanodása, feltűnő határozatlansága. Ezzel mintegy azt üzenték a tömegnek, hogy nem kell tartania a megtorlástól, kockázat nélkül kiélheti agresszív hajlamait. 1956. október 23-a után az állampárt, az MDP felbomlása, a rendfenntartó erők dezorganizálódása tette lehetővé, hogy a miskolci tömeg újra „népítéletet” hajtson végre.

Természetesen nem szabad elfeledkezni a tágabb összefüggésekről. Mindenekelőtt arról, hogy az 1956-os forradalom nem lokális jellegű esemény, hanem az egész országra kiterjedő, spontán indított tömegmozgalom volt, melyet a kommunista egypártrendszer alatt végbement életszínvonal romlás, a brutális terror és a nemzeti érzéseken esett sérelem együttesen váltott ki. 1956-ban a tömeg elkeseredése, indulatai erősebbek voltak, mint tíz évvel azelőtt, és az egész megmozdulás az elnyomó kommunista rendszer, illetve annak erőszakos szervezete ellen irányult.

Az 1956-os lincselések kiváltó oka hasonlított a tíz évvel azelőttihez, és a helyszín is ugyanaz volt: a Zsolcai kapunál lévő megyei rendőrfőkapitányság. Előtte, a téren, a fővárosból érkező hírek hatására, és érzékelve a rendfenntartó erők elbizonytalanodását, emberek, zömmel gyári munkások gyülekeztek. Elterjedt közöttük, hogy az épületben forradalmárokat tartanak fogva, úgy, ahogy 1946-ban „forintvédő” munkásokat. A főkapitányságra újra beengedték a tüntetők küldöttségét, tagjai jelen voltak ott, még őrizetben lévő felkelő szabadon bocsátásánál. Ez azonban, éppen úgy, mint tíz éve, csak fokozta a tömeg haragját. A tüntetők erős nyomást gyakoroltak az épületre, főként a kapura. Ekkor az események rossz irányba fordultak. Az őrség egyik tagja, Antal Zoltán törzsőrmester sorozatot lőtt a kapu mennyezetébe, hogy megállítsa az embereket. Amire az épületben tartózkodó, pánikba esett állmvédelmiek tüzet nyitottak a téren összegyűltekre és kézigránátot dobtak a tömegbe. Három halott maradt a kövezeten, köztük két fiatal lány és egy idős ember. Az egyik lelőtt lány, „az alig 18 éves Grómsz Mária holttestét teherautón hordták körbe a városban, magasra szítva a gyűlölet hevét”.²¹

Az epizód egyszerre idézi fel mind az 1945 májusi, létrástetői exhumálást, mind az 1946 nyári lincselőknek azt a tervét, hogy áldozatuk tetemét kocsira rakják, és körbeviszik a városban. Megjegyzendő, hogy az 1946-os, majd az 1956-os eseményekben egyaránt fontos szerepet játszottak a szállítójárművek: az elsőben a Búza téren fuvarra várakozó társzekerék, a másodikban pedig a teherautók.

„A lövés nemcsak az épület előtt, hanem a főkapitányságon belül is óriási pánikot keltett, mindenki azonnal a tíz évvel korábban történetekre gondolt”, írja az események krónikása, Szokolai Attila. Ő jegyzi meg azt is, hogy a pártvezetőség már előző nap, október 25-én tartott az 1946-os események megismétlődésétől, ezért is vitték ki az aznapi tüntetést az Egyetemvárosba. Vagyis a „mintakövető” lincselés benne volt a levegőben, és a baljós előérzet valóra vált.

A rendőrség vezetői kétségbeesetten keresték a kapcsolatot az újonnan létrejött forradalmi szervvel, a megyei munkástanáccsal. Azt remélték, így le tudják csillapítani a főkapitányság ostromára készülődő tömeget. A főkapitány bűnügyi helyettese, Gáti Gyula rendőr alezredes egy Miklós Zoltán nevű nemzetőr kíséretében kiment a kapun, át akart vágni a tömegen. A zsidó származású, egyenruhájára kabátot terítő rendőrtiszt állítólag a munkástanács valamelyik vezetőjét akarta odahívni, hogy vegye át a rendőrség és az államvédelem vezetését, és tárgyaljon a felizgatott tömeggel. De Gáti Gyulát a tömeg felismerte, úgy, ahogy a malmosokat a diósgyőri villamos megállójában. Bár az őt kísérő nemzetőr megpróbálta elrejteni Gátit egy közeli ház pincéjében, üldözői megtalálták, előráncigálták és eszméletlenülre verték. Testét a gránátzilánkoktól megsebesült, majd agyonlőtt ló teteme mellé húzták. Gáti ekkor még élt, és arccal a ló vérébe fordulva fújta ki és szívta be a vért. A földön fekvő, haldokló férfit 30-40 ember vette körül: bűdös zsidózás közben köpdösték, vallotta az egyik szemtanú. Egy másik tanú szerint sokkal ennél többen voltak. Ordították, hogy ez nem magyar ember, zsidó, hazaáruló, tömeggyilkos, népgyilkos. Ezután Gátit nyakánál fogva egy teherautó mögé kötötték, hasonlóan, mint Jungreis Ernőt a társzerkérhez. A zenepalotához vonszolták, és ott a megrongált szovjet emlékműre akasztották. Volt, aki ezt kiabálta: „Itt hozzuk a magyarok gyilkosát!”

Nem állíthatjuk, hogy a tömeg, mely a leadott lövésektől és a rájuk dobott és felrobant kézigránáttól felbőszült, eleve a „kommunista zsidókkal” akart végezni. De amikor Gáti Gyula kilépett az épületből, és szembe találta magát a tömeggel, a miskolciakon erőt vett az azonnali igazságtétel indulata. Ez volt a pillanat, amikor az 1946-os, addig elhallgatott lincselés mintája előkerült a tudatalattiból, a kollektív emlékezetből. Feltámadt az 1944 előtti nyilas propaganda hírhedt toposza, a „zsidó bosszú”. A tömeg ezt fordította a visszájára: „bosszuljuk meg a kommunizmust a zsidókon!” A bűnbakot Gáti Gyula személyében találta meg. Elterjesztették róla, hogy a revolveréből az ablakon át a gyülekező tömegre lőtt, de ezt semmiféle bizonyíték nem támasztja alá.

A tragikus történetben számos kérdés máig megválaszolatlan. Többek között az is, miért vállalkozott Gáti Gyula a reménytelen küldetésre? Miért hagyta el a rendőr főkapitányság átmenetileg még biztonságot nyújtó épületét, és vonta magára a tömeg haragját? Nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy rendőrtársai áldozatként kínálták fel a zsidó alezredest, és rákényszerítették, hogy hagyja el a főkapitányságot. Figye-

lemre méltó, hogy az első 1956-os lincselésre még a „miskolci Bastille” elfoglalása előtt került sor. Elképzelhető, hogy a rendőrség és az államvédelem pánikba esett vezetői ugyanazt a sorsot szánták Gátinak, mint Fogarasi Artúrnak, a másik zsidó származású rendőrtisztnek, 1946 augusztus elsején.

Gáti meglincselése, majd tetemének felakasztása után a tüntetők megostromolták főkapitányságot, annak ellenére, hogy a védők kitűzték a fehér zászlót. A benyomuló bányászok, bár felforgatták az épületet, és két volt ÁVH-s rendőrt (Ráduly József századost és Strelecz János hadnagyot) agyonverték, nem találták meg az időközben elmenekült parancsnokot, Kucsera László alezredest. Máig sem tudjuk, ki adott arra parancsot, hogy lőjenek a főkapitányság előtt gyülekező tömegre. Másnap, október 27-én kihozták a börtönből Antal Gyula rendőr törzsőrmestert, aki a kapuban először sütötte el a fegyverét. A megyei tanács ablakából az utcára dobták, majd agyonverték, és az ő testét is felakasztották a szovjet emlékmű talapzatára.

A Gáti Gyula meglincselésekor feltámadt, 1944-ből és 1946-ból ismert antiszemita indulatok vezettek rövidesen újabb személy, Freimann Lajos meggyilkolásához. Ő egy Nemes nevű társával együtt nem csupán látta Gáti meglincselését és felakasztását, hanem felháborodottan el is ítélte azt. Hangoosan kijelentette, hogy „ez borzalmas, amit tettek; ez állati, amit csináltak. Ezek nem emberek, ez vandalizmus”. Szavaival felhívta magára a figyelmet. Erre a társával együtt lezsídózták, mire visszamentek a szállodába, ahol laktak. De a tömegben ekkorra elterjedt, hogy ő a felakasztott Gáti bátyja. Freimann a szállodában fogták el, a személyzet segítségével. A szovjet emlékműhöz hurcolták, majd a már halott Gáti mellé akasztották. Alsótestét lemeztelenítették: hogy lássák, körül van-e metélve, azaz zsidó-e. Az volt.

Függetlenül attól, hogy Freimann valóban gombkereskedő volt-e, ahogy az irataiban szerepelt vagy sem, halálának körülményei egyértelműen a tömeg „antiszemita fertőzöttségére” utalnak. És arra is, hogy a lincselő tömeg képtelen volt szembenézni Gáti Gyula meglincselésével. Az emberek „eltették láb alól” a nemrég elkövetett gyilkosság tanúját, bosszút álltak azon, aki az örjögésüket szembesítette az erkölcsi törvénnyel. Jellemző, hogy az október 26-án végrehajtott második lincselés miatt őrizetbe vett egyik elkövető 1957-ben, a rendőrségi kihallgatás során ezt a kijelentést tulajdonította Freimann Lajosnak: „Megálljatok, piszkos magyarok, majd még sor kerül rátok!”. Egy másik szerint azt kiáltotta, amikor a felakasztott Gátit meglátta: „Egyszer ezért még megszenvednek a magyarok!”

Az 1956-os lincselésekről a forradalom elfojtása után évtizedeken át nem lehetett nyilvánosan beszélni. Ugyanúgy, mint az 1946-os népítéletekről.²²

És persze némaság övezte a miskolci zsidók deportálását, illetve a Létrástetőn, Hejőcsabán és másutt, a máig sem azonosított helybeliek részvételével elkövetett gyilkosságokat is. Ezek a szörnyű történetek egy másik, nagyobb eseménysorozat „mellékszálaként” éltek csak a köztudatban, szerepeltek a visszaemlékezésekben. Mintha ezek az események nem is gyakoroltak volna befolyást arra, ami később tör-

tént a városban. A deportálás „a háború velejárója” volt, az 1946-os lincselések az inflációs nyomorból és a vérvádból fakadtak, és a miskolciak máig összekeverik őket az 1956-os „forradalmi kilengésekkel”. Az pedig, hogy ennek a három történetnek köze lehet egymáshoz, senkiben sem merült fel. Pedig a tragikus események nyilvánvalóan összefüggtek. 1944-ben az európai zsidóságot elpusztító vulkán tört ki Miskolcon. Az 1946-os, majd 1956-os lincselések kisebb krátereiből ugyanaz a láva, a tömegek lelkének mélyén izzó anyag ömlött ki, és pusztított.

BIBÓ ISTVÁN REFLEXIÓJA

Végül még kitérek Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című terjedelmes munkájára, mely az 1945 utáni magyarországi antiszemitizmus úttörő szociálpszichológiai elemzése. Bibó szinte az eseményekkel azonos időben írta bonyolult okfejtésű, az egyes problémákra többször is visszatérő, híres tanulmányát. Mindezekelőtt arra felelősségre fókuszált, amit „keresztény magyar középosztály”, és a történelmi egyházak viseltek azért, hogy a holokauszt során kifosztották a magyar zsidókat, majd közülük több, mint félmilliót meggyilkoltak. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta a vérvádas hiedelmekben gyökerező „népi antiszemitizmus” jelenségét, és csak elnagyoltan és röviden foglalkozott mindazzal, ami 1946-ban, szinte a „szeme láttára” történt.

A tisztességes, magas erkölcsi mércét állító, és mélységesen önkritikus szellemű tanulmány anyagát Bibó már a főváros ostroma alatt gyűjteni kezdte, és bár csak 1948 novemberében, a Válasz című folyóirat utolsó számában jelent meg először, írásához 1946 augusztusában fogott hozzá. Ezt jelzi, hogy a bevezetőben utalt az Országos Református Szabad Tanács Nyíregyházán augusztus 14-e és 17-e között tartott tanácskozására. Ekkor az egyház bocsánatot kért a magyar zsidóságtól a holokauszt miatt, amit egyes református körök „túlzott megalázkodásnak” tekintettek, ingerülten és értetlenkedve fogadtak.

Bibó ekkoriban, eltérően Márai Sándortól, még illúziókat táplált a Szovjetunióról, illetve a Magyar Kommunista Párt politikájáról, amit garanciának tekintett arra nézve, hogy a „reakciós múlt” soha többé nem tér vissza. El sem tudta képzelni, hogy az MKP, illetve a „megrendelésére” dolgozó politikai rendőrség kétszínű, kettős jártékot folytat az antiszemitizmussal, közvetlenül vagy közvetve előidézhethetett pogromot és lincselést.

Ezekről csak röviden, elfogultan ír: „Az 1944 után történt három helyi zsidóellenes kirobbanás társadalmi hátterének az elemzése is azt mutatja, hogy itt nem egyszerűen csak a régi antiszemita újból való jelentkezéséről van szó. Az elsőnél világosan kirajzolódik a paraszti akcióval kapcsolatban a nacionalista és a nemzetet zsidó elnyomás alatt tudó középosztály szerepe. A második viszont tiszta kapitalistaellenes proletárügy volt, s pogrommá és antiszemita fertőzöttségűvé nem az tette, hogy az a két tőkés, aki ellen a népharag fordult, zsidó volt, hanem az, hogy a har-

madikat, aki nem volt zsidó, erre való tekintettel néhány rúgás árán futni hagyták. Végül a harmadik ügy érdemi legkevésbé a pogrom nevet, mert itt a népharagot felkeltett úriemberek ablakait felekezeti különbség nélkül verték be, s egyáltalán világos volt, hogy ez a tömeg mindenféle úri vezetéstől vagy félrevezetéstől független, radikálisan forradalmi paraszti tömeg volt.”²³

Az első esetben, a kunmadarasi pogrom során, ahogy erről szó volt, komoly szerepet játszott a helyi kommunisták és a rendőrök provokációja. A helyi értelmiség kivonta magát a konfliktusból, nem fékezte meg a felingerelt szegényparasztokat, ezért nem sikerült a népbíróságnak megtalálnia a pogrom „felbújtóit”. A két, egymást követő, lincselésbe torkolló, „antiszemita fertőzöttségű” tüntetést pedig egyenesen a kommunista vezetők szervezték meg. A harmadik „tőkés”, akit a tömeg futni hagyott, a politikai rendőrség beépített embere volt. A harmadik esetet Bibó összegyűjtött írásainak kiadója, Dénes Iván Zoltán sem tudta azonosítani.

Bibó tanulmányában hosszasan, de kevés konkrétumra hivatkozva tárgyalja a háborús bűnök és a zsidóüldözés számonkérésének problémáit, a zsidógyűlölet lelki tényezőit, a kivándorlást, illetve az asszimiláció és a disszimiláció kérdéseit. Végig abból az optimista hipotézisből indul ki, hogy a többpártrendszer fennmarad, és az MKP, mint demokratikus párt, nem akar diktatúrát létrehozni Magyarországon. Figyelemre méltó azonban, hogy Bibó, akinek felfogása 1945 után a hetvenes-nyolcvanas évek nyugat-európai „eurokommunizmusával” mutat rokonságot, cáfolta az „úri középosztály” várakozását, vagyis hogy Rákosi Mátyást és zsidó származású vezetőkől álló garnitúráját a párt „nemzeti kommunista” szárnya rövidesen békésen eltávolíthatja.

A teoretikus alkatú Bibó nem látott, nem láthatott tisztán a zsidókérdésben 1944 után. Erről nemcsak saját politikai illúziói, és a holokauszt miatt támadt lelkiismeret-furdalása tehetett, de a korabeli sajtó is, mely eltitkolt, illetve átpolitizált és jelentéktelenként tálalt minden, a korabeli magyar zsidósággal kapcsolatos információt. Sajtó korának dilemmáit magán viselő, morális adósságot törlesztő tanulmányából nehéz részletet kiemelni. Mégis, e könyv befejezéséül találtam egyet. Ez, ha számadataiban nem is, mondanivalóját tekintve ma is aktuális:

„Erkölcsi okból pedig azért nem vallhatjuk mi a kivándorlást ’megoldásnak’ azok számára, kik ezzel a nemzettel meghasonlottak, mert rossz tréfa volna, ha mi, akiknek van okunk a magunkba szállásra félmillió zsidó borzalmas pusztulása felett, most a maradékra nézve kijelentenénk, hogy a bennük ennek folytán kialakult lelkiállapot következtében problémájuk egyetlen ’megoldása’ a kivándorlás. Nekünk a történelem azt a leckét adta fel, hogy háromnegyed millió zsidóval együtt rendezzünk be ebben az országban emberséges világot; miután ebben megbuktunk, most ne mondjuk azt, hogy a maradék kétszáz ezerrel sem tudjuk megcsinálni azt, amit a háromnegyed millióval is meg kellett és meg lehetett volna csinálni.”²⁴

JEGYZETEK

- 1 Márai Sándor *Napló (1943-1944)* Budapest, Révai 1945, 226. old.
- 2 Beke Albert: *Márai Sándor a magyarságról és a zsidóságról.* Szenci Molnár Társaság kiadása, Budapest, 2002, 71-72 old.
- 3 Márai *Napló (1943-1944)*, 1945 418-419 old.
- 4 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.* Vörösváry kiadó, Toronto, 1992 690 old.
- 5 U. o. 166 old.
- 6 U. o. 297 old.
- 7 U. o. 320-321 old.
- 8 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt, Vörösváry, Toronto 1998, 35 old.*
- 9 Bibó István, *Válogatott tanulmányok. 1-3. kötet Magvető, Budapest, 1986., 2. kötet 1945-1948 683-684 old.*
- 10 Márai, *Ami a Naplóból kimaradt, 1992, 217 old*
- 11 U.o. 290-291 old.
- 12 Márai Sándor: *Palackposta Közzéteszi Szigeti Jenő, Miskolc, 2001 107 old.*
- 13 Márai Sándor: *Napló (1968–1975) 2001 Helikon 78 old.*
- 14 U. o. 125 old.
- 15 Erős Ferenc: *Kik hallják meg az antiszemitizmus üzenetét? – Adalékok az előítéletek szociálpszichológiájához Vigília, 1999/4., 259-260. old.*
- 16 Ungváry Krisztián: *Két röpirat – politikai hangulat Magyarországon 1945–1946-ban, 2000 folyóirat 2002 május*
- 17 Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt, (1945–1946) Vörösváry kiadó, 1992, 253-254 old.*
- 18 ÚMKL XXXII-7-a d
- 19 Idézi: *Standeisky Éva: Antiszemitizmusok, Argumentum kiadó, 2007, 133 old.*
- 20 *Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon Kalligram, 2012, II. kötet. 922 old.*
- 21 *Lásd: A vidék forradalma 1956, szerkesztette Szokolczai Attila, I-II. 1956-os Intézet – Budapest Főváros levéltára 2006 I. kötet 141-144 old.*
- 22 *A korabeli sajtó töredékesen és torzítva írt az 1946-os lincselésekről. A miskolci eseményekről csak 1986-tól kezdve jelentek meg feldolgozások. Az eseményekről készült dokumentumfilm címe: Kő a sírra, MTV produkció, 1997. Rendezte Vitézy László.*
- 23 *Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Összegyűjtött írásai. Kalligram, 2016, I. kötet 1066 old.*
- 24 *Bibó István: i.m. 1053 old.*

Nemes László: A szerelem átélése (2010)